

MUOTO-OPIN ARKISTO

Muoto-opin tutkimus on pitkään ollut suomen kielen keskeisistä tutkimusaloista melko syrjässä. Kiinnostusta muoto-opin ongelmien ratkontaan olisi varmaan ollut, mutta saatavissa olevan lähdeaineiston hajanaisuus, epäyhtenäisyys ja puutteellisuus on suuresti vaikeuttanut tutkimusta. Muoto-opin tutkijan kannalta käyttökelpoista aineistoa sisältyy melkoisesti viime vuosisadalla varsinkin Suomi-kirjassa julkaistuihin pitäjänmurteiden tai suppeiden murrealueiden pikku katsauksiin. Vuosisadan vaihteen tienoilla tämän tutkimustyyppin kuitenkin syrjäytti uusi tutkimuslaji, äännehistoriallinen monografia, joka erityisesti murremaantieteestä ja fonologiasta saamiensa virikkeiden ansiosta on säilynyt elinkyisenä yhä nykyäänkin. Äännehistoriallisen tutkimuksen dispositio ei ole muoto-opin esityksen kannalta kuitenkaan paras mahdollinen; etenkin vuosisadan alkupuolella noudatettu ahtaasti äänneopillinen jäsentely pirstoi usean muoto-opillisen ilmiön esityksen, ja keskeistä morfologista aineistoa saattoi dispositioon sopimattomana jäädä kokonaan mainitsemattakin. Tosin on osoittautunut tarkoituksenmukaiseksi rakentaa äännehistoriallisetkin esitykset paikoin muotoryhmittäisen jaon pohjalle, mutta vain osittain ne ovat pystyneet korvaamaan morfologisin tavoittein järjestetyn perusmateriaalin puutteen. Tätä puutetta eivät ole korvanneet myöskään murretekstit tai Sana-kirjasäätiön sanastokokoelmat; lisäaineiston etsiminen niistä antaa useimmissa muoto-opin erityiskysymyksissä vaivaan nähdä suhteettoman niukan tuloksen.

Ensimmäisen kerran tähdennettiin suomen kansankielen muoto-opillisten ainesten kenttätutkimuksen ja arkistoinnin tarpeellisuutta ja kiireellisyyttä julkisesti v. 1965 ilmestyneessä "Kansallisten tieteiden kehittämisohjelmassa 1966 - 1980", ja siinä myös hahmoteltiin suunnitelma tilanteen korjaamiseksi. Kun valtio keväällä 1967 rupesi kansleri Paavo Ravilan aloitteesta tukemaan pitkäaikaisia ryhmätyöhankkeita erityisin tutkimussopimuksin, voitiin panna alulle myös kansankielen muoto- ja lauseopillisten ainesten kenttätutkimus- ja ar-

kistointityö. Ensimmäisten, nelivuotiskaudeksi 1.6.1967 - 31.5.1971 solmittujen tutkimussopimusten joukossa oli helsinkiläis-turkulais-jyväskyläläisen tutkijaryhmän kesken tehty sopimus, jonka alana oli suomen kansankielen muoto- ja lauseopillisten aineiden kenttätutkimus ja arkistointi. Käytännössä tutkijaryhmän työala jaettiin siten, että muoto-opin osuus keskitettiin Helsingin ja eräiltä osin Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitokseen, lauseopin osuus Turun yliopiston suomen kielen laitokseen.

Tutkimussopimuksen pohjana oli 15-vuotissuunnitelma, joka tähtäsi muoto-opin osalta siihen, että tuossa ajassa ehdittäisiin hankkia n. 150 - 200:sta suomen pitäjänmurteesta kenttätutkimukseen perustuvat systemaattiset muoto-opin selvitykset. Neljä vuotta kestäneenä tutkimussopimuskautena saatiin tästä tavoitteesta saavutetuksi noin neljännes, mikä vastasi alkuperäistä suunnitelmaa. Valitettavasti sopimusta ei saatu uusituksi, ja lupaavasti alkuun lähteneen keruutyön tahti hidastui heti sopimuskauden päätyttyä. Valtion humanistinen toimikunta on työtä kyllä koettanut tukea, mutta reaaliarvoltaan tuki on vuosi vuodelta pienentynyt, eikä alkuperäisen suunnitelman aikataulussa ole viime vuosina enää pysytty. Välttämättömistäkin menoista tinkimällä ja keskittämällä kaikki hankkeeseen myönnettyt varat ensisijaiseksi katsottuun kenttätutkimukseen on tutkimussopimuskauden jälkeisten vuosien keruuvauhti saatu pysymään noin puolessa 15-vuotissuunnitelmassa esitetystä.

Kansankielen muoto-opin kenttätutkimus- ja arkistointityön suunnittelijana ja johtajana on toiminut alusta lähtien prof. Terho Itkonen, apunaan jyväskyläläisen keruuyksikön osalta prof. Heikki Leskinen. Keruu- ja arkistointityön assistentteina ovat olleet vuoteen 1971 saakka maisteri Tapani Lehtinen ja lisensiaatti Heikki Paunonen ja vuodesta 1972 lähtien Helsingin yliopiston assistentit Kaisu Juusela ja Raija Lehtinen.

Aineiston pääosa pyritään alkuperäisen suunnitelman mukaan hankkimaan kenttätutkimuksen avulla. Tähänastiset keruukokemukset ovat varsin hyvät, vaikka vanhan paikallismurteen sa puhtaana säilyttäneiden kielenoppaiden löytäminen alkaakin olla vaivan takana. Kenttäkeruun kiireellinen loppuun saatta-

minen olisikin ensisijaista, ennen kuin yleiskielen tasoittava vaikutus kokonaan hävittää murteiden alkuperäiset muoto-opilliset järjestelmät.

Kenttäkeruun ja arkiston systemoinnin avuksi ilmestyi keväällä 1967 prof. Terho Itkosen laatima 115-sivuinen moniste "Kansankielen muoto-opin keruuhjelma" sekä sen täydennykseksi keväällä 1968 34-sivuinen lisävihko, johon oli poimittu sekä arkistoon tulleiden kokoelmien että kirjallisuus- ym. lähteiden avulla alkuperäisessä keruuhjelmassa huomiotta jääneitä muoto-opin ilmiöitä. Vuoden 1969 kevääseen mennessä ke-ruutavoitteet ja -menetelmät olivat siinä määrin selkiintyneet, että monisteita korvaamaan voitiin laatia painettu ke-ruuopas (Muoto-opin keruuopas: laatinut Terho Itkonen apunaan Heikki Leskinen, Heikki Paunonen ja Tapani Lehtinen, Tietoliipas 59, 167 s.). Seitsenvuotinen kenttätutkimuskokemus on vielä osoittanut tarpeelliseksi täydentää opaskirjaa: vastikään on valmistunut 45-sivuinen "Muoto-opin keruuooppaan 1. lisävihko" (laatineet Terho Itkonen, Heikki Paunonen, Raija Lehtinen ja Kaisu Juusela), johon on koottu uutta selvitettävää.

Muoto-opin keruuopas jakautuu viiteen lukuun. Ensimmäisessä esitellään esimerkki- ja tyyppisanojen valaistuna suomen kielen taivutus- ja sananmuodostustyyppit (vartalotyyppit), toisessa vartalonsisäisten äännevaihtelujen kannalta tärkeimmät tapausryhmät, kolmannessa ja neljännessä nominien resp. verbien taivutusmuodot ja viidennessä partikkelit pesyeittäin ja johtimittain. Koska keruuopas palvelee paitsi kenttätutkijain apuneuvona myös arkiston systeeminmukaisena hakemistona, tiedustellaan osin samaakin materiaalia oppaan eri kohdissa. Systeemin osittaisen ristikkäisyyden avulla on pyritty helpottamaan aineistoa käyttävien tutkijain työtä. Samalla on saatu luontevasti tilaa spontaanista puheesta muistiin merkityille, muotojen kontekstia ja käyttöä valaiseville lause-esimerkeille.

Nominien ja verbien taivutustyyppien luonteenomaisuuksista on I luvussa pyritty saamaan olennaisin talteen teemoina, joihin kuuluvat seuraavat taivutusmuodot:

a. nomininit

- 1) yks. nominatiivi, 2a) yks. genetiivi tai vaihtoehtoisesti 2b) mon. nominatiivi, 3) yks. partitiivi, 4) yks. illatiivi, 5) mon. genetiivi, 6) mon. partitiivi, 7) mon.

inessiivi, 8) mon. illatiivi

b. verbit

1) 1. infinitiivin latiiivi, 2) akt. indikatiivin preesensin yks. 1. pers., 3) akt. indikatiivin preesensin yks. 3. pers., 4) indikatiivin kielteinen preesens, 5) akt. indikatiivin imperfektin yks. 1. pers., 6) akt. indikatiivin imperfektin yks. 3. pers., 7) konditionaalin preesensin yks. 3. pers., 8) pass. indikatiivin preesens, 9) pass. indikatiivin imperfekti, 10) akt. 2. partisii-pin yks. nominatiivi.

Toisen luvun vartalonsisäisillä äännevaihteluilla tarkoitetaan lähinnä morfofonologisia ilmiöitä: murteiden erityyppisiä geminoitumisia, astevaihtelutapauksia, eräitä j~ø ja v~ø-tapauksia, lounaismurteiden diftonginreduktiota ja murteissa esiintyviä loppu- ja sisäheittotapauksia. Kolmannessa ja neljännessä luvussa käydään läpi nominien ja verbien kaikki taivutusmuodot muotoryhmittäin (alajako useimmissa tapauksissa vartalotyypeittäin). Näissä luvuissa käsitellään myös mm. omistusliitteinen taivutus, komparaatio ja verbien refleksiivitaivutus. Viidenteen lukuun sisältyvät sekä post- ja prepositiot että konjunktiot ja liitepartikkelit.

Keruuoppaan kysymykset on varustettu signuminumeroin, jotka ulottuvat 1:stä 897:ään. Kukin pitäjänkokoelma noudattaa tätä numerointia; toistaiseksi kaikki kertynyt aines on järjestetty pitäjittäin.

Oppaan laajahkossa johdannossa annetaan kenttätutkijoille ohjeita haastateltavien valinnasta, haastattelumenetelmästä, murteen transkriptiosta ja arkistolippujen täyttämisestä. Aineiston jäsentelyä ja puhtaaksikirjoitusta havainnollistavat keruuoppaan loppuun liitetyt, selityksin varustetut lipuntäyttömallit.

Oppaan pääasiallinen tehtävä on toimia muoto-opin kenttätutkijan sekä kokoelmia käyttävän tutkijan apuneuvona. Lisäksi sillä on ollut suoranaishempeäkin merkitystä morfologian tutkimukselle, vaatihan se esitöikseen murteidemme muoto-opillisten järjestelmien tarkkaa inventoimista ja systemoimista.

Kenttätutkijoiksi kiinnitetään vuosittain parikymmentä

23

4.

1) katas ~ kattā [~ kata-
ja] : 2b) kattāt : 3) katasta :
6) kattāita : [mon. elat.] kat-
tāista

"se katas pantī sīhe vettē,
kiehuva vettē." T.O.

"se katas hāis nīm mukava-
le." H.S.

"ne pitvät katasvarpujakkī
[maitosiivilänä]." A.E.L.

"kattā otettī kattāves kēi-
tettī [pesuvedeksi]." I.P.

Jatkuu

MIKKELI mjk.

Aila Mielikäinen

1972-73

KARSAMAKI

Anja Vähäaho

870 1972

3.

"mikä joutu ennej ja
mikä jälemmäs [puimaan]
talolline." [H.O.]

"me oltīm poikasempana
[ahkeria pyytämään kärp-
piä]." [A.H.]

"eikö tämmör [Raahē]
rannempana [kuin Ylivies-
ka]?" [H.O.]

"minä tüönsii [sormen]
süvemälle [lapsen suuhun]." [H.K.]

"sielä [riihessä] oli
semmoset hirret ülempänä,
nīje hirsijem pällep petäjä
mitä oli nīn tehti sitte
parret." [H.O.]

Jatkuu

Muoto-opillisen arkistolipun vasemmassa yläkulmassa on keruuoppaan vastaavaan signumiin viittaava numero; oikeassa kulmassa oleva numero osoittaa kunkin signumin lippujen sisäisen järjestyksen. Muuten lippujen rakenne vaihtelee esitettävän asian mukaan. Esimerkkilipuista vasemmanpuoleinen on tyypillinen teemalippu, jollaisia sisältyy taivutus- ja sananmuodostustyyppien esittelyyn. Oikeanpuoleisen tapaisia, runsaasti lause-esimerkkejä sisältäviä lippuja kertyy varsinkin nominien ja verbien taivutusmuodoista sekä partikkeleista.

sellaista suomen kielen opiskelijaa, opettajaa tai nuorta tutkijaa, joilla on ennestään kokemusta murteentutkimuksesta. Kerääjän ensisijaisena lähteenä on kielenoppaiden spontaani puhe, josta muistiinpanot tehdään suoraan haastattelutilanteessa. Nauhoitusta käytetään melko vähän; useimpiin pientaajuisiin muoto-opin ilmiöihin ei löydy valaisua pitkästäkään nauhoitteesta, minkä vuoksi nauhurin käyttöä on suositeltu kenttätutkijoille vain keruun alkuvaiheessa esiin tulevien vaikeatulkintaisten äänneilmiöiden selvittelyyn.

Parhaat ja luotettavimmat tulokset kerääjä tietysti saa, jos hän voi oleskella pitkään keruupaikkakunnalla ja täyttää kaikki kokoelman aukot spontaanista puheesta saadulla aineistolla. Tähän ei useimmilla ole mahdollisuuksia - kerääjät tekevät työtä sivutoimisesti pääasiassa kesäaikoina - , ja spontaanin puheen materiaalia joudutaankin täydentämään kyselemällä. Kyselyyn liittyvien riskien vuoksi kyselytekniikkaan on kiinnitetty kenttätutkijoiden koulutustilaisuuksissa erityistä huomiota. Kyselemällä saadut kielenaineokset on tarkistettava riittävän monelta kielenoppaalta, ja tarkistetutkin kyselytulokset on varustettu erikoismerkinnöin (prov., liev. prov.) aineiston käyttäjän varoittamiseksi tietojen mahdollisesta epäluotettavuudesta. Tietojen luotettavuus on pyritty varmistamaan vielä siten, että kaikki lause-esimerkit ja tarpeen mukaan teemamuodotkin varustetaan kielenoppaiden nimikirjaimilla, jotka selitetään kokoelmiin liittyvissä keruukertomuksissa.

Yhden pitäjänmurteen muoto-opillisen selvityksen laatiminen vaatii kenttätutkijalta 4 - 5 työkuukautta. Keruu-urakan suuruudeksi on vakiintunut 500 - 600 arkistolippua kuukaudessa, ja suhteellisen täydellinen pitäjänkokoelma sisältää siten 2 000 - 2 700 arkistolippua, mutta arkistossa on useita 3 000 - 4 000 lippuakin sisältäviä kokoelmia. Kaikkiaan oli vuoden 1974 lopussa koossa noin 210 000 arkistolippua systemaattisen ohjelman mukaan kerättyä aineistoa.

Keruu on pyritty kohdistamaan tasaisesti eri murrealueisiin; sopivien kerääjäehdokkaiden puutteesta ja käytettävissä olleiden varojen suhteellisesta niukkuudesta johtuu, että keruualueiden valinnassa ei ole aina voitu noudattaa pelkästään

kiireellisyysjärjestystä. Varsinkin entuudestaan huonosti tunnettuja savolaismurteita sekä nyt jo vaikeasti tavoitettavia siirtoväen puhumia kaakkoismurteita on voitu tallentaa toivottua vähemmän.

Loppuun on aineiston peruskeruu saatu seuraavissa 69 pitäjässä:

Lounaismurteet ja lounaiset siirtymämurteet: Halikko, Hinnerjoki, Loimaa, Masku, Merikarvia, Merimasku, Mietoinen, Rauma, Sauvo, Vihti.

Hämäläismurteet: Asikkala, Hausjärvi, Juupajoki, Kangasala, Kankaanpää, Myrskylä, Tammela, Teisko, Vehkalahti, Virrat.

Eteläpohjalaismurteet: Jalasjärvi, Kurikka, Laihia, Töysä, Vähäkyrö, Ylihärmä.

Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: Haapavesi, Halsua, Himanka, Kalajoki, Kuivaniemi, Kälviä, Kärämäki, Raahen seutu (Raahen, Salonen, Siikajoki, Pattijoki), Reisjärvi, Yli-Ii.

Peräpohjalaismurteet: Jällivaara, Kemin mlk., Kemijärvi, Kolari, Raisi, Sodankylä.

Savolaismurteet: Hirvensalmi, Ilomantsi, Kannonkoski, Karttula, Keuruu, Kitee, Kontiolahti, Kuhmoinen, Lapinlahti, Lappajärvi, Laukaa, Mikkeli, Pihtipudas, Pyhäjärvi, Saarijärvi, Siilinjärvi, Sulkava, Sumiainen, Sääminki, Uurainen, Vehmersalmi, Vesanto.

Kaakkoismurteet: Joutseno, Jääski, Koivisto, Uukuniemi, Vpl. Uusikirkko.

Suppeampia kokoelmia on seitsemästä pitäjästä: Kiukainen, Paltamo, Pudasjärvi, Rautio, Rovaniemi, Rymättylä, Suonenjoki.

Keruu on kesken seuraavissa 24 pitäjässä: Honkajoki, Isojoki, Juuka, Kauhava, Karjalohja, Kaustinen, Kuru, Kuusamo, Köyliö, Lappee, Lemi, Loppi, Mäntyharju, Nivala, Nousiainen, Pielisjärvi, Pori, Pornainen, Pöytyä, Somero, Tuulos, Täräntö, Virolahti, Ähtäri.

Lisäksi on kerätty muutamia erityiskysymyksiä valaisevaa aineistoa seuraavista 18:sta Etelä-Pohjanmaan pitäjästä: Alavus, Ilmajoki, Isojoki, Isokyrö, Jalasjärvi, Jurva, Karijoki, Kauhajoki, Kauhava, Kuortane, Kurikka, Laihia, Lapua, Nurmo, Peräseinäjoki, Teuva, Vähäkyrö, Ylistaro. Opiskelijat ovat keränneet cum laude -harjoitustöikseen aineistoa seuraavista 9

pitäjistä: Hauho, Ilmajoki, Juankoski, Juuka, Koivisto, Kuhmoinen, Kuru, Vpl. Pyhäjärvi, Ruokolahti.

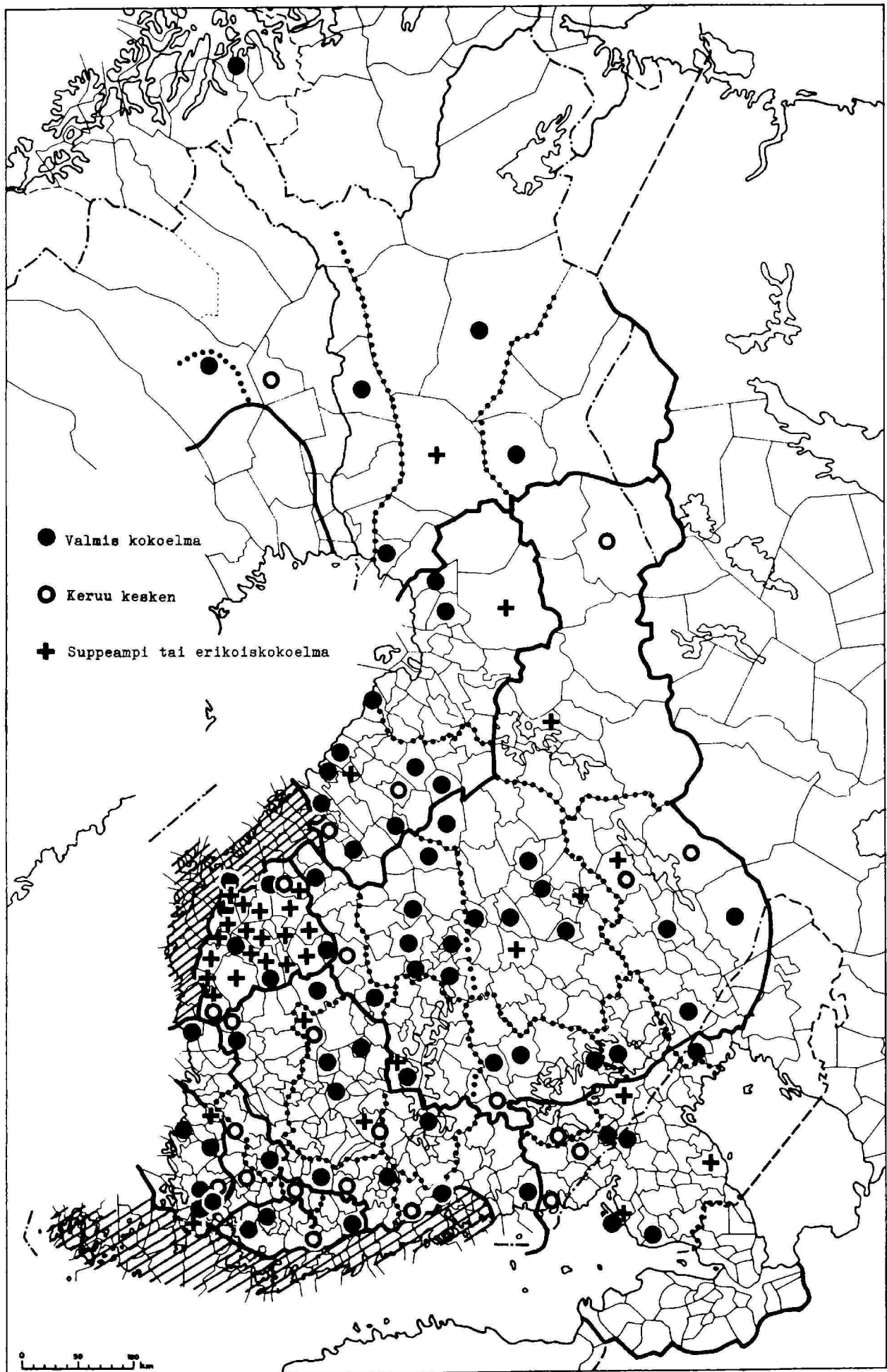
Syksyllä 1972 lähetettiin Sanakirjasäätiön vastaajistolle eräiden adjektiivien komparointia sekä eräitä muita muotoopillisia erityiskysymyksiä koskeva kysely. Saadut vastaukset, puhtaaksi kirjoitettuna n. 7 500 muistiinpanolippua, on arkistoitu erikseen.

Sivulla 59 on kartta muoto-opin arkiston kokoelmista.

Muoto-opin arkisto on jo tähän mennessä ehtinyt vaikuttaa elvyttävästi suomen kielen muoto-opin tutkimukseen. Sellaisia yliopistollisia väitöskirjoja ja muita painettuja tutkimuksia, jotka nojautuvat, eräät olennaiselta osin, arkiston materiaaliin, on kertynyt kaikkiaan toistakymmentä. Muotoopillisia aiheita käsitteleviä alemman asteen opinnäytteitä on niin ikään melkoinen joukko: lisensiaatintöitä liki kymmenen ja pro gradu- sekä laudaturtöitä parisenkymmentä. Runsaasti on myös sellaisia tekeillä olevia tutkimuksia ja opinnäytteitä, joiden edistyminen riippuu ratkaisevasti kokoelmien suunnitelmanmukaisesta laajenemisesta.

Selvimmin Muoto-opin arkiston kokoelmat ovat osoittaneet hyötynsä sellaisissa tutkimustehtävissä, joissa jotakin muotoopillista ilmiöryhmää selvitellään useista murteista tai koko kielialueelta saatavan aineiston valossa. Tällainen tutkimus täyttää suomen kielen perustutkimuksen tähänastisia aukkoja ja luo samalla pohjaa laajemmalle, suzukielelkin huomioon ottavalle historioivalle selvittelylle. Kokemusten mukaan tämän-tyyppiset tutkimukset ovat myös metodisesti antoisia, ja niiden merkitys ulottuu siten fennistiikan tavanomaisten rajojen ulkopuolellekin.

Muoto-opin arkistolla on merkitystä myös vireillä olevien murrekartastohankkeiden kannalta. Valtion humanistinen toimikunta otti jo v. 1962 pitkäaikaisten töidensä ohjelmaan Suomen kulttuuri- ja kielikartaston suunnitelman. Kulttuurikartasto on nyt valmistumaisillaan, ja niin kuin "Kansallisten tieteiden kehittämisohjelmassa 1966 - 1980" todettiin, sen jatkoksi olisi vihdoin saatava käyntiin suomen murreatlastyö lukuisien muiden kielten murreatlasten esikuvan mukaan. Eri murteitamme edustavat systemaattiset muoto-opin kokoelmat tulevat olemaan tässä

työssä korvaamaton apu. - Kansainvälisenä toteutettavaa Euroopan kielikartastohanketta esitellään toisaalla tässä kirjassa. - Muoto-opin arkistoon kertynyt aines antaa jo tätä nykyä viitteitä paitsi puhtaasti muoto-opillisista myös äänneopillisesti ja sanastollisesti hedelmällisistä kartoituskohteista.

Lisäksi kansanmurteistamme kerätty muoto-opillinen aineisto luo välttämätöntä pohjaa myös ajankohtaiseksi käyneelle puhe-suomen nykyisen murrosvaiheen sosiolingvistiselle tutkimukselle. Jotta tällaisesta tutkimuksesta saataisiin kunnollisia tuloksia, tarvitaan mahdollisimman tarkkoja tietoja murteissamme ennen tasoittumisen alkamista vallinneesta tilanteesta. Sivutuotteena arkistoon on kertynyt melkoinen määrä myös sanastollista ja lauseopillista ainesta, joka voi koitua näiden alojen tutkimuksen hyödyksi, kunhan tutkijat entistä enemmän arvaavat lähteä aineistoa kokoelmista etsimään.

Lähivuosina kokoelmien käyttökelpoisuutta on tarkoitus lisätä kopioimalla pitäjittäisen kokoelman rinnalle signumeittain järjestetty yleiskokoelma, josta tiettyä muoto-opin seikkaa valaiseva koko kielialueen aineisto on yhdellä kertaa löydettävissä. Kenttätutkimukseen pohjaavien kokoelmien täydennykseksi on tarkoitus hankkia aineistoa arkisto- ja kirjallisuuslähteistä poimimalla sekä yksityisistä kokoelmista lunastamalla. - Nämä arkiston kehittämissuunnitelmat on kuitenkin lykätty tuonemmaksi. Murteiden alkuperäisten muoto-opillisten järjestelmien kuoleminen viime vuosisadalla syntyneiden haasteltavien mukana näyttää selviöltä, minkä vuoksi kaikki liikenevät varat käytetään toistaiseksi kenttäkeruuseen.